

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

Αγγελική Δεληκάκη, Άγιος Γρηγόριος ο Σιναΐτης. Η δράση και η συμβολή του στη διάδοση του Ησυχασμού στα Βαλκάνια. Η σλαβική μετάφραση του Βίου του κατά το αρχαιότερο χειρόγραφο, [Ελληνισμός και κόσμος των Σλάβων 6], Θεσσαλονίκη: εκδ. University Studio Press, 2004, σσ. 372.

Η Αγγελική Δεληκάκη είναι γνωστή για τις ενασχολήσεις της με τον κόσμο των Σλάβων με την εργασία της *Der Hl. Klemens und die Frage des Bistums von Velitza. Identifizierung, Bischofsliste (bis 1767) und Titularbischöfe*, SS. Cyril and Methodius Center for Cultural Studies, Thessaloniki 1997. Προς την ίδια κατεύθυνση κινείται και η παρούσα εργασία, που εγκρίθηκε ως διδακτορική διατριβή από το Τμήμα Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Δομείται σε πέντε κεφάλαια, οι τίτλοι των οποίων περιγράφουν με ανάγλυφο τρόπο το περιεχόμενό τους (Α΄. Ο πατριάρχης Κάλλιστος Α΄, συγγραφέας του Βίου του Γρηγορίου Σιναΐτη, σ. 29-63· Β΄. Ο άγιος Γρηγόριος ο Σιναΐτης. Η ζωή και η δράση του, σ. 65-145· Γ΄. Το πρόβλημα των «Παρορίων» και των άλλων τοπωνυμίων που σχετίζονται με τη μοναστική κοινότητα του Γρηγορίου, σ. 147-195· Δ΄. Χειρόγραφα στα οποία παραδίδεται η σλαβική μετάφραση του Βίου του αγίου Γρηγορίου Σιναΐτη, σ. 197-215· Ε΄. Η σλαβική μετάφραση του Βίου του αγίου Γρηγορίου Σιναΐτη κατά το αρχαιότερο χειρόγραφο (κώδ. Αθων. Ζωγράφου 214), σ. 217-268. Και τα κεφάλαια αυτά πλαισιώνονται από: Πρόλογο (του Διευθυντού της σειράς Καθηγητού Πανεπιστημίου κ. Α.-Αιμ. Ταχιάου (σ. 7-8), Πρόλογο της συγγραφέως (σ. 9-15), Βραχυγραφίες (σ. 21-27), Βιβλιογραφία (σ. 269-304), Παράρτημα (με δύο ενότητες: 1. Παρατηρήσεις στη μεταφραστική πρακτική του σλαβικού Βίου (σ. 307-310), και 2. Ο ελληνικός Βίος του Γρηγορίου Σιναΐτη κατά τους κώδικες Μόσχας GIM Sin. 293 και Αθων. Λαύρας I 117 (σ. 311-348), Zusammenfassung (σ. 349-353) και Γενικό Ευρετήριο (σ. 355-372). Εντός του κειμένου φιλοξενούνται τριάντα πίνακες (με εικόνες, τοιχογραφίες, μικρογραφίες, σελίδες χειρογράφων και εγγράφων, μονές, ναούς και χάρτες), που οπωσδήποτε διαδραματίζουν χρήσιμο εποπτικό ρόλο στη μελέτη της διατριβής.

Όποιος έχει ασχοληθεί με τον όσιο Γρηγόριο τον Σιναΐτη και τη σχετική βιβλιογραφία είναι σε θέση να αποτιμήσει την προσφορά της Αγγελικής Δεληκάκη στην έρευνα. Αναμφίβολα το μέγεθος της συμβολής της στην έρευνα είναι μεγάλο. Και η προσφορά της αυτή λαμβάνει ευρύτερες διαστάσεις, όταν ληφθούν υπόψη τα εξής: α) Ότι ασχολείται με ένα θέμα, το οποίο στο

παρελθόν αποτέλεσε αντικείμενο πολλών ερευνητών. β) Ότι η ερευνήτρια επισημαίνει όλα τα ανοικτά προβλήματα και τις διστάμενες απόψεις και προσπαθεί να δώσει πειστικές και θεμελιωμένες απόψεις. γ) Ότι για το ζήτημα των Παρορίων συγκεντρώνει όλες τις άμεσες και έμμεσες πηγές, παρουσιάζει όλες τις μέχρι τώρα διατυπωθείσες προτάσεις για τον εντοπισμό των Παρορίων και των μονών του Γρηγορίου Σιναΐτη (όρος Sakar, περιοχή χωριών Goljam και Mālak Monastir και ευρύτερη περιοχή των υψωμάτων Monastirski, υψώματα Bakadžicite, περιοχή του Voden, όρος Στράντζα –περιοχή Σκοπέλου έως τον Σκοπό και τη Μικρή και Μεγάλη Maguada, περιοχή του όρους Bosna –ευρύτερη περιοχή Στράντζας– και των χωριών Zabernovo και Malko Tārnovo, Stara Planina) και τέλος αξιολογεί τις πηγές, κρίνει τις παραπάνω προτάσεις και προβαίνει στη δική της πρόταση. δ) Ότι με προσωπική έρευνα στους καταλόγους σλαβικών χειρογράφων επισημαίνει 22 σλαβικά χειρόγραφα, τα οποία φιλοξενούν τη σλαβική μετάφραση του Βίου του οσίου Γρηγορίου Σιναΐτη και τέσσερα χειρόγραφα με μετάφραση του Βίου από τον Παΐσιο Βελιτσκόφσκι (σ. 200-215). ε) Ότι επισημαίνει το αρχαιότερο σλαβικό χειρόγραφο (Αθων. Ζωγράφου 214), που διασώζει τη σλαβική μετάφραση του Βίου του οσίου Γρηγορίου και με βάση το υδατόσημό του χρονολογείται στα έτη 1371-1385. στ) Ότι εκδίδει το μεσαιωνοβουλγαρικό κείμενο επί τη βάση του ανωτέρω χειρογράφου (Ζωγράφου 214) (σ. 226-259). ζ) Ότι πραγματοποιεί αντίστροφη (ανάδρομη) μετάφραση από το μεσαιωνοβουλγαρικό κείμενο στην αρχαιοελληνική δύο αποσπασμάτων του Βίου του οσίου Γρηγορίου, που δεν έχουν επισημανθεί στα ελληνικά χειρόγραφα του Βίου (σ. 261-268). Το πρώτο απόσπασμα επιγράφεται «Η μεταμέλεια του μοναχού Λουκά για την επίθεση εναντίον του αγίου» και η δεύτερη «Η κοίμηση του αγίου Γρηγορίου». η) Ότι χρησιμοποιεί για την εξαντλητική διαπραγμάτευση του θέματός της εκτενέστατη βιβλιογραφία (36 σελίδες). θ) Ότι προβαίνει στην έκδοση του ελληνικού Βίου του Γρηγορίου Σιναΐτη κατά τον κώδικα Αθων. Λαύρας I 117, ο οποίος «είναι όχι μόνο ο αρχαιότερος αλλά και ο καλύτερος από τους κώδικες που παραδίδουν τον Βίο του Γρηγορίου και αποτελεί τη βάση για την κριτική έκδοσή του» (σ. 311-348). Μάλιστα στο εκδεδомένο κείμενο προβαίνει σε διορθώσεις και επεμβάσεις που έχουν ως αφετηρία την αντιβολή του κειμένου με τη σλαβική μετάφραση. ι) Ότι σε όλη την έκταση της εργασίας της, με διάκριση, επισημαίνει λάθη και ανακρίβειες προγενεστέρων ερευνητών και αποκαθιστά την αλήθεια.

Επειδή ο όσιος Γρηγόριος Σιναΐτης υπήρξε αντικείμενο της έρευνάς μου, ελπίζω πως οι αναγνώστες θα μου επιτρέψουν να προβώ σε κάποιες παρατηρήσεις που έχουν χαρακτήρα πληροφοριακό και όχι κριτικό:

α) σ. 82, σημ. 65. Για τη σχέση οσίου Γρηγορίου Σιναΐτου και αγίου Γρη-

γορίου Παλαμά βλ. και Δ. Β. Γόνη, «Υπήρξε διδάσκαλος του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά ο όσιος Γρηγόριος Σιναΐτης», *Σιναΐτικά Ανάλεκτα Α'* (2002) 91-108.

β) σ. 85. Για τον μη ταυτισμό του Γρηγορίου του πάνου με τον Γρηγόριο Σιναΐτη βλ. και Δ. Β. Γόνη, «Γρηγόριος ο Βυζάντιος, διδάσκαλος του οσίου Αθανασίου του Μετεωρίτου», *Πρακτικά Ιου Συνεδρίου Φθιωτικής Ιστορίας 3-4 Νοεμβρίου 2001*, Λαμία 2002, σ. 68-79.

γ) σ. 87, σημ. 89. Ορθώς επισημαίνεται από τον Trapp κ.ά. στο PLP (αριθμ. 4601) «ότι το 1346 επικράτησε ως έτος θανάτου του Γρηγορίου Σιναΐτη μάλλον μετά τη μελέτη του Archim. Leonid ...», αλλά πρέπει να επισημανθούν τα εξής: Ότι ο προσδιορισμός του χρόνου θανάτου του Γρηγορίου από τον Leonid είχε υποθετικό χαρακτήρα (πέθανε «περίπου κατά το έτος 1346»). Υποθετικό χαρακτήρα εν συνεχεία έδωσε και ο αρχιμανδρίτης Αρσένιος στον χρόνο θανάτου του Γρηγορίου, αφού υπό το έτος 1346 σημειώνει: «περίπου κατά το έτος αυτό εκοιμήθη ο όσιος Γρηγόριος Σιναΐτης» (*Letopis cerkovnih sobytij i graždanskij, pojasnjavaštih cerkovnyja ot Roždestva Hristova do 1879 goda*, Πετρούπολη, ²1880, σ. 505). Από τα δύο ανωτέρω έργα η χρονολογία αυτή του θανάτου του Γρηγορίου, αφού απώλεσε τον υποθετικό της χαρακτήρα, εισήλθε στη διεθνή βιβλιογραφία και επικράτησε. Η χρονολογία αυτή διαδόθηκε κυρίως με το βιβλίο του Αρσενίου και όχι με το άρθρο του Λεωνίδου, που είχε δημοσιευθεί στο περιοδικό *Dušepoleznoe čtenie* 1871/1, σ. 353, σημ. β.

δ) σ. 102, σημ. 158. Για τη σύνοδο του Τυρνόβου (1359/1360) βλ. και Δ. Β. Γόνη, «Săstav na Tărnovskija sãbor ot 1359 g.», *Istoričeski pregled* 45/1 (1989) 40-54.

ε) σ. 116, σημ. 207. Στη βιβλιογραφία για τον πατριάρχη Τυρνόβου Ευθύμιο θα μπορούσε να προστεθεί και το άρθρο του Δ. Β. Γόνη, «Άγιος Ευθύμιος Τυρνόβου ο τελευταίος Βούλγαρος πατριάρχης πριν από την Τουρκοκρατία», *Ανάπλασις*, περίοδος Γ', φ. 348, Ιούλιος-Αύγουστος 1993, σ. 99-101, φ. 350, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1993, σ. 178-182.

στ) σ. 116, σημ. 208. Η άποψη του V. Sl. Kiselkon ότι «ο Ευθύμιος πέθανε τον Απρίλιο του 1404 ή στις 4 Απριλίου 1400», «σύμφωνα με την επιτύμβια πλάκα που βρέθηκε στη μονή Μπάτσκοβο» (= Πετριτζονιτίσις), δεν πρέπει να λαμβάνεται υπόψη, γιατί έχει αποδειχθεί ότι η πλάκα με την επιγραφή της είναι μεταγενέστερο πλαστό δημιούργημα.

ζ) σ. 121, σημ. 225. Για τον μη ταυτισμό των Ρωμανού και Ρωμούλου του Βιδυνίου βλ. και το βουλγαρικό κείμενο Δ. Β. Γόνη, «Sv. Romil ot Žitieto na Romil Bdiniski i monah Roman ot Žitieto na Teodosij Tărnovski», *Vtori meždunaroden kongres po Bãlgaristika, Sofija, 23 maj – 3 juni 1986 g.*

Dokladi 11. Stara bālgarska literatura. Literatura na Bālgarskoto vāzraždane, εκδ. Βουλγαρικής Ακαδημίας Επιστημών, Sofija 1987, σ. 105-122.

η) σ. 133: «Ο Πέτρος είχε αγιοποιηθεί από την Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης το 1339 ...». Οι όροι «αγιοποίηση» και «αγιοποιώ» είναι ατυχείς. Βλ. σχετικά Στ. Γ. Παπαδόπουλου, *Διαπίστωση και διακήρυξη της αγιότητας των Αγίων*, εκδ. «Τέρτιος», Κατερίνη 1990.

θ) σ. 135, σημ. 290: Για τον ψευδομόναχο Θεοδόσιο Φουδούλη βλ. και Δ. Β. Γόννη, «Ο Θεοδόσιος Φουδούλης και ο ιατρός Συρόπουλος εις το Εγκώμιον εις τον όσιον Ευθύμιον Τυρνόβου. Περί τον ιστορικό χαρακτήρα της διηγήσεως», *Εκκλησιαστικός Φάρος* 62-64 (1980-1982) 283-308. Και στη βουλγαρική «Teodosij Fudul i Piron v Pohvalno slovo za Evtimij Tārnovski (Kām istoričeskija karakter na razkaza)», *Tārnovska knižovna škola* 3 (1984) 324-339.

ι) σ. 188, σημ. 123. Για την ιδιαίτερη μέριμνα του τσάρου των Βουλγάρων Ιωάννου Αλεξάνδρου (1331-1371) για τις μονές της Μεσημβρίας βλ. και Δ. Β. Γόννη, «Μοναχισμός και ησυχασμός στη Βουλγαρία (την εποχή της δυναστείας των Παλαιολόγων)», Θ. Ζήσης κ.ά. (επιμ.), *Η Μακεδονία κατά την εποχή των Παλαιολόγων (Β΄ Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 14-20 Δεκεμβρίου 1992)*, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 592-593.

ια) σ. 283. Η εργασία με τον βουλγαρικό τίτλο «Tāpnono i krajbrežnite mitropolii i arhiepisporii» έχει δημοσιευθεί και ελληνικά: «Το Τύρνοβο και οι παραθαλάσσιες μητροπόλεις και αρχιεπισκοπές (Βάρνας, Μεσημβρίας, Σωξοπόλεως και Αγχιάλου) κατά τον ΙΔ΄ αιώνα», *Αξίες και πολιτισμός. Αφιέρωμα στον καθηγητή Ευάγγελο Θεοδώρου*, Αθήναι 1991, σ. 309-328.

ιβ) σ. 358. Εκ παραδρομής στο Ευρετήριο ο Ιάκωβος Σερβίων χαρακτηρίζεται ως *μητροπολίτης*, ενώ το ορθό είναι *επίσκοπος*, όπως σημειώνεται στις σ. 122, σημ. 231, και 224. Ως γνωστόν, η επαρχία των Σερβίων υπήρξε επισκοπή υπό τον μητροπολίτη Θεσσαλονίκης και κατά μικρά χρονικά διαστήματα υπό τον αρχιεπίσκοπο Αχρίδος.

Οι ανωτέρω βιβλιογραφικές κυρίως, παρατηρήσεις δεν μεταβάλλουν τα δεδομένα και δεν αλλάζουν τα πορίσματα της εργασίας της κ. Δεληκάρη. Η διατριβή της αγαπητής συναδέλφου αποτελεί υπόδειγμα εργατικότητας, επιστημονικής ευσυνειδησίας, εξαντλητικού διαλόγου με τις πηγές και τη βιβλιογραφία με μοναδικό στόχο την ανεύρεση της αλήθειας. Συγχαρητήρια δεν ανήκουν μόνο στη συγγραφέα αλλά και στον Διευθυντή της σειράς, Καθηγητή Αντώνιο-Αιμίλιο Ταχιάο, που μεριμνά για την έκδοση εργασιών, που συνδέονται με τον κόσμο των ορθόδοξων Σλάβων και τις σχέσεις τους με τον Ελληνισμό.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. ΓΟΝΗΣ